

Introduction to the Translator Quranic Pamphlet No. 2752*

| Arezu Pooryazdanpanah Kermani¹

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran.
E-mail: pooryazdanpanah@yazd.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 10 October 2024

Received in revised form 23

November 2024

Accepted 27 November 2024

Published online 18 January

2025

Keywords:

Translation of the Qur'an,

Translator's pamphlet No.
2752,

Manuscript,

Prose of the fifth century of
Hijri,

Khorasan bent Abi al-Qasim.

ABSTRACT

Purpose: The ancient translations of the Holy Quran are considered as one of the valuable treasures of Persian literature, and through research and analysis in them, the belief in the longevity and richness of the culture of Persian language is objectified. The Translator Quranic Pamphlet by No. 2752, which is kept in the manuscript section of Astan Quds Razavi Library, is one of these translations and a precious treasure of authentic and ancient Persian words.

Method and Research: In this essay, the translation method and the most important linguistic, lexical, and literary features of this translation have been investigated based on the analytical-descriptive method.

Findings and Conclusions: The Translator Quranic Pamphlet No. 2752 is one of the Quranic pamphlets of the manuscript section of the Astan Quds Razavi library, which is dedicated to the first part of the Holy Quran. The owner of this copy was a lady named Khorasan bent Abi al-Qasim who dedicated it in the 6th century of Hijri. There is no trace of the translator and the scribe of the copy. Relying on the characteristics of the manuscript and textual evidence, the time of its writing goes back to the 5th century AH; the closeness of the main body of the Qur'an to the reading of Kasa'i and Ibn Amer from Qura'e Sab'e (the Seven Readers), its punctuating system, and the similarity of its diacritic style to that of Abolavadi or the Shangraf (cinnabar) dots, confirm the creation of this work in the fifth century AH.

Conclusions: The tendency of the translator to use Persian pure words, the use of Persian active sense of the verbs in the translation of Arabic passive verbs, the use of the pronoun "he" for the non-intelligent and inanimate, the use of the suffixes "Andar" and "Mar...ra", Ebdal and integration, in addition to the punctuation system of the manuscript indicate that this manuscript was written in the fifth century AH.

*Cite this article: Pooryazdanpanah Kermani, Arezu. (2024). Introduction to the Translated Manuscript No. 2752. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 27 (56), 39-58. <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24159.3163>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24159.3163>

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

With the spread of Islam in Iran, the need to translate and interpret the Qur'an into Persian became apparent. Iranians were the first nation to translate and interpret the Qur'an, and Persian is the second language of the Islamic world and the first language in which the Qur'an was translated. The exact date of the first translations of the Qur'an is not correctly identified because some of these works have disappeared over the years or only a small part of them has remained, and there is disagreement on determining its historical period. These translations are mentioned sporadically in ancient texts. Although in the beginning the translation of the Qur'an confronted with extreme caution and a religious prohibition verdict, this era did not last long. In the middle of the fourth century, the verses of the Qur'an were completely translated into Farsi for the first time with the writing of the book known as Translation of Tabari's Tafsir. Translator Qur'anic Pamphlet No. 2752 is one of the old translations of the Qur'an that has survived since the fifth century of Hijra, in which the vitality and originality of Persian language can be clearly observed. This study tries to answer these questions: what is the translation method in the target version? What are the characteristics of the mentioned translation in terms of language, vocabulary and literature?

2. Methodology

In this study, the method of translation and the most important linguistic, lexical, and literary features of this translation have been investigated by means of the analytical-descriptive and library methods.

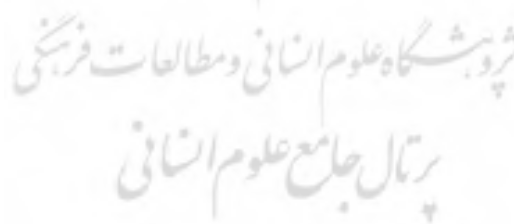
3. Discussion

The Translator Quranic Pamphlet No. 2752 is one of the Quranic pamphlets of the manuscript section of the Astan Quds Razavi library, which is dedicated to the first part of the Holy Quran. The owner of this copy was a lady named Khorasan bint Abi al-Qasim who dedicated it in the 6th century of Hijri. There is no trace of the translator and scribe of the copy. Relying on the characteristics of the manuscript and textual evidence, the time of its writing goes back to the 5th century AH; the closeness of the main body of the Qur'an to the reading of Kasa'i and Ibn Amer from Qura'e Sab'e (the Seven Readers), its punctuating system, and the similarity of its diacritic style to that of Abolasvadi or the Shangraf (cinnabar) dots, confirm the creation of this work in the fifth century AH. On the other hand, relying on the genealogy of the owner annexed to the first page of the copy in a note, the probability of this pamphlet being written in the fifth century of Hijri increases. The characteristics of the script language, grammar, and translation method are other proofs of this claim.

4. Conclusion

Writing the letters "P", "Ch", "Zh" and "G" without dots, connecting "Kh" to the pronoun "O", writing connected pronouns and negation and prohibition letters separately from the word are among the features of the manuscript of Translator Pamphlet No. 2752, which speaks of its antiquity. Although the style of translation is literal or interlinear, the translation has the necessary accuracy and strength, and the translator has started translating the Qur'an with great precision and caution and with special insight, and his effort was to ensure that no word or letter of the Qur'an would be missed in the translation. However, in a few cases, the translation included omissions or additions. Some omissions include lack of providing equivalents for hyphenated letters and inflectional letters, and incorporating interpretative equivalents can be considered as additions.

The tendency of the translator to use Persian words as equivalents and using active Persian verbs in translating passive Arabic verbs to preserve the authenticity of Persian language is one of the characteristics of this translation. Bringing "b" to the head of the verb, changing the plural identifier to singular, the use of the pronoun "he" for the non-intelligent and inanimate, the use of "in ... ander", "mar ... ra" for an object of preposition, the use of conditional *ی* along with substitutes, and merging and adding an *الف* to the middle of the verb are among the most important linguistic and grammatical characteristics of this version, and it confirms its being translated in the 5th century AH.

معرفی جزوه قرآنی مترجم ش ۲۷۵۲

آرزو پوریزدان پناه کرمانی[✉]

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه: pooryazdanpanah@yazd.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه: ترجمه‌های کهن قرآن کریم یکی از ذخایر ارزشمند ادب فارسی به‌شمار می‌آیند که از رهگذر تحقیق و تفحص در آن‌ها باور به دیرینگی و غنای فرهنگ زبان فارسی عینیت می‌یابد. جزوه قرآنی مترجم ش ۲۷۵۲ که در بخش نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود، یکی از این ترجمه‌ها و گنجینه‌ای گرانبها از واژگان اصیل و کهن فارسی است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۱۹	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۰۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۷	روش: در این جستار با روش تحلیلی - توصیفی چگونگی روش ترجمه و مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی، لغوی و ادبی این ترجمه مورد بررسی قرار گرفته است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹	
کلیدواژه‌ها: ترجمه قرآن، جزوه مترجم ش. ۲۷۵۲، بانو خراسان بنت ابی القاسم، نسخه خطی، نثر قرن پنجم هجری.	یافته‌ها: گرایش مترجم به استفاده از واژگان سره فارسی، استفاده از افعال معلوم فارسی در ترجمه افعال مجهول عربی، کاربرد ضمیر «او» برای غیرعاقل و غیرجاندار، کاربرد حروف اضافه «اندر» و «مر ... را»، ابدال و ادغام در کنار شیوه نشان‌گذاری نسخه، نزدیک‌بودن بدنه اصلی متن قرآن به قرائت کسائی و ابن عامر از قراء سبعة و اعراب‌گذاری به شیوه نظام ابوالاسودی یا نقطه‌های شنگرفی دلالت بر تحریر این نسخه در قرن پنجم هجری دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

***استاد:** پوریزدان پناه کرمانی، آرزو. (۱۴۰۳). معرفی جزوه قرآنی مترجم ش ۲۷۵۲. *نشر پژوهی ادب فارسی*، ۲۷ (۵۶)، ۳۹-۵۸.

<http://doi.org/10.22103/jll.2025.24159.3163>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

با گسترش اسلام در ایران، نیاز به ترجمه و تفسیر قرآن به زبان فارسی آشکار شد. ایرانیان اولین ملتی بوده‌اند که به ترجمه و تفسیر قرآن اقدام کردند و زبان فارسی دومین زبان جهان اسلام و نخستین زبانی است که قرآن بدان ترجمه شده است. تاریخ دقیق نخستین برگردان‌های قرآن به درستی مشخص نیست؛ چراکه پاره‌ای از این آثار در طول روزگاران از میان رفته و یا تنها بخش ناچیزی از آن‌ها باقی مانده است که در تعیین دوره تاریخی آن اختلاف وجود دارد. در متون کهن به صورت پراکنده به این ترجمه‌ها اشاره شده است: «مثلاً جاحظ در البیان و التبیین می‌گوید: موسی بن سیار اسواری (م ۲۵۵ هـ. ق) قرآن را به فارسی تفسیر کرده است یا شمس الائمه سرخسی (م ۴۹۰ هـ. ق) در المبسوط نوشته است: سلمان پارسی فاتحه الکتاب را برای فارسی-زبانان ترجمه کرد تا در نماز بخوانند» (مهیار، ۱۳۸۵: ۳۵۸).

هرچند ترجمه قرآن در ابتدا با احتیاط فوق‌العاده و صدور حکم به حرمت آن مواجه شد، اما این دوران دیری نپایید؛ زیرا با تألیف و تصنیف کتاب موسوم به ترجمه تفسیر طبری که به دستور منصور بن نوح سامانی (۳۵۰ - ۳۶۶ ق) و با پشتوانه فتوای علمای ماوراءالنهر فراهم آمد، در نیمه‌های قرن چهارم برای نخستین بار آیات قرآن به طور کامل به فارسی ترجمه شد. «پس از این امر شکوه‌مند به صورت رسمی در قرن چهارم، برگردان‌های قرآن سیری صعودی به خود می‌یابند؛ به گونه‌ای که ترجمه‌های متعددی چون: ترجمه آهنگین، ترجمه و تفسیر قرآن پاک، ترجمه و تفسیر سورآبادی، تاج التراجم اسفراینی، در سده‌های پنجم و ششم پدیدار می‌گردند، اما با آغاز قرن هفتم هجری، گویی تاحدودی از شتاب این روند کاسته شده و رو به افول می‌گذارد که به اعتقاد اهل تحقیق و نظر، علاوه بر هجوم مغول، رشد تصوف و سلفی‌گری، در این امر تأثیری مستقیم داشته است» (رک: رضایی اصفهانی، ۱۳۸۳: ۵۵).

۱.۱. بیان مسئله

جزوه قرآنی مترجم ش ۲۷۵۲ یکی از ترجمه‌های کهن قرآن بازمانده از قرن پنجم هجری است که در آن حیات و اصالت زبان فارسی را می‌توان به وضوح مشاهده کرد. این جستار درصدد پاسخگویی به این سؤالات است که روش ترجمه در نسخه مورد نظر چگونه است؟ ترجمه مذکور از نظر زبانی، لغوی و ادبی چه ویژگی‌هایی دارد؟

۱.۲- پیشینه پژوهش

از پژوهش‌های انجام‌شده در ارتباط با قرآن مترجم متعلق به بانو «خراسان بنت ابی القاسم» می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: کریمی‌نیا در مقاله «قرآن خراسان دختر نیشابور با ترجمه فارسی از قرن پنجم هجری» (۱۳۹۶) یک جزوه از این قرآن را که به شماره ۲۰۰۲ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود، معرفی و متن آن را بازنویسی و بررسی کرده است. همو در مقاله «مصحف‌شناسی قرآن (۴): نکاتی تازه‌یاب در باب قرآن بانو خراسان بنت ابی القاسم با ترجمه فارسی از قرن پنجم هجری» (۱۳۹۸) به معرفی کلی این ترجمه قرآن و پیوند آن با ترجمه تفسیر طبری پرداخته و ضمن تبیین سلسله نسب مالک و واقف قرآن، شش جزوه دیگر این قرآن را ردیابی و به محل نگهداری آن‌ها اشاره کرده است.

پوریزدان پناه کرمانی در مقاله «سبک‌شناسی جزوه مترجم شماره ۲۵۷۴: ترجمه‌ای کهن از قرآن مجید» (۱۴۰۳) ویژگی‌های نسخه‌شناختی، زبانی، دستوری و رسم‌الخطی جزوه مترجم ش ۲۵۷۴ را بررسی کرده است. اختصاص این نسخه به دوره نخست فارسی دری یعنی قرن پنجم هجری، دقت فراوان در معادل‌یابی فارسی و برابری آن، تأثیرپذیری متعادل از ساختار زبان

عربی، وام‌گیری اندک از واژگان زبان عربی، کاربرد حروف در معنای متفاوت آن، جدانویشتن نشانه نفی از فعل، اتصال حرف ربط «که» به ضمیر «او»، استعمال فعل ماضی پیاپی و به کارگیری وجه تحذیری برخی از یافته‌های این پژوهش است.

همان‌طور که مشاهده می‌شود تاکنون در هیچ پژوهش مستقل یا مرتبطی به جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ پرداخته نشده است.

۳،۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

ترجمه‌های کهن قرآن به زبان فارسی از دیدگاه زبان‌شناسی، تاریخ زبان فارسی و فرهنگ‌نگاری در مقایسه با دیگر متون کهن فارسی، از بار ارزشی فرهنگی خاصی برخوردارند و گنجینه‌ای گران‌بها از واژگان اصیل و کهن فارسی و عامل حفظ و تداوم آن به حساب می‌آیند. از این رو ضروری است که این ترجمه‌ها از زوایای مختلف مورد بررسی قرار گیرند.

۲. بحث

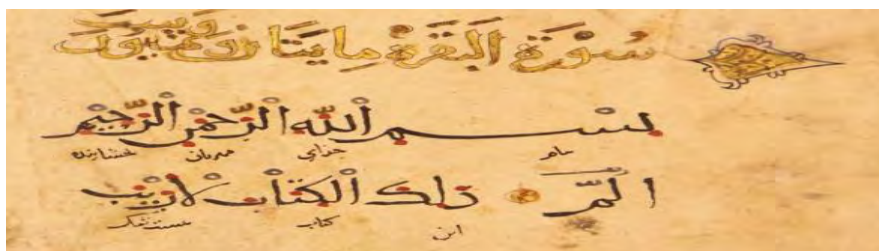
جزوه قرآنی مترجم که با شماره ۲۷۵۲ در بخش نسخ خطی کتابخانه آستان قدس نگهداری می‌شود، بخش نخست ترجمه‌ای از قرآن کریم است که سی جزء (هر جزء در یک جلد) تحریر شده است. مالک نسخه بانویی به نام «خراسان بنت ابی القاسم بن علی بن مانکدیم» است که در قرن ششم هجری آن را وقف کرده است (فکرت، ۱۳۶۳: ۲۳). نام خراسان بنت ابی القاسم به همراه نسب وی تا امام علی بن ابی طالب (ع) در آغاز نسخه ذکر شده است و طبق پژوهش‌های انجام شده مشخص گردیده که اجداد وی از علویان طبرستان بوده‌اند (ر.ک: کریمی‌نیا، ۱۳۹۸: ۱۰۲). اکنون پنج جزء از این ترجمه قرآن نفیس (جزء‌های: ۱، ۱۳، ۱۵، ۲۲، ۲۶) در کتابخانه آستان قدس رضوی در دست است (صدراپی خویی، ۱۳۸۳: ۸۳ - ۸۴).

نسخه حاضر ۴۲ برگ دارد. کاغذ آن سمرقندی و ابعاد برگ‌ها ۲۵ * ۱۷ و هر برگ دارای ۵ سطر متن و ۵ سطر ترجمه است. ترجمه آیات در لابه‌لای سطور و به خط نسخ کهن تحریر شده است؛ «خط متن را باید در شمار نمونه‌های نسخ کهن دانست که اندک آمیختگی به ثلث دارد، اما دستخط کاتب در ترجمه میان‌سطری آیات به فارسی، نسخ ریز و غبار است که در برخی کلمات، حروف را با پیوستگی خاصی می‌نویسد» (کریمی‌نیا، ۱۳۹۸: ۱۰۳). جلد آن تیماج ضربی کهن، دارای کتیبه متصل به نشان مذهب و مرصع، دارای قندیل مذهب و فواصل آیات زرین است (شکل ۱).

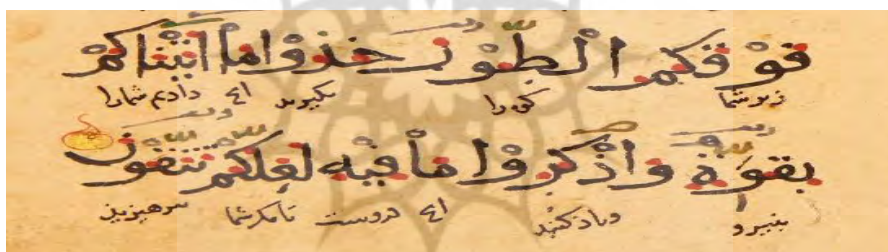
شکل ۱

متن قرآن به قرائتی مرکب از کسائی، ابن عامر و ابوعمر و نوشته شده است و از کاتب آن نام و نشانی در دست نیست. هرچند اثر رطوبت دیدگی در حواشی تمامی برگ‌ها مشاهده می‌شود، اما متن اثر آسیبی ندیده و خطوط آن کاملاً خواناست. نسخه با سوره حمد آغاز شده و انجام آن دارای افتادگی است و به آیه ۱۱۴ سوره بقره ختم می‌شود. در متن نسخه به هیچ وجه افتادگی کلمات و اشتباهات کتابتی به چشم نمی‌خورد. در ابتدای هر سوره نام آن به همراه تعداد آیات سوره به حروف و با جوهر زرد به خط ثلث نوشته شده است (شکل ۲):

شکل ۲

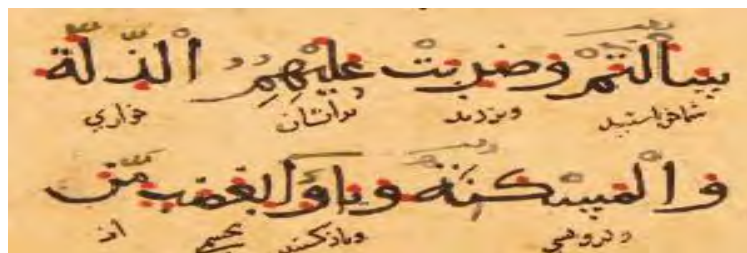
کاتب نسخه، آیات را به خط نسخ نوشته و برای این کار چهار مرکب مختلف به کار گرفته است: مشکی، شنگرف، سبز و زرد. حروف و الفاظ را با جوهر مشکی، اعراب را با جوهر قرمز، تشدید و مد و جزم و نشانه همزه وصل و وقف را با جوهر سبز و علامت آیه را با جوهر زرد نوشته است (شکل ۳).

شکل ۳

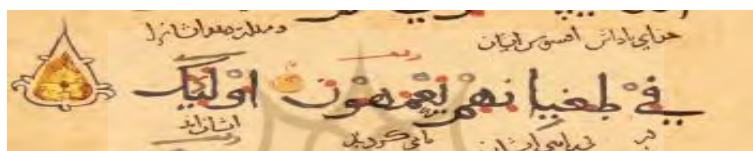
در پایان تمامی آیات و هر جا که نیاز به مکث بوده، کلمه «وقف» بدون نقطه با جوهر سبز نوشته شده و برای اعراب‌گذاری آیات از «نظام نقطه‌های رنگی شنگرف (موسوم به نظام ابوالاسودی) استفاده شده است. این شیوه تنها در برخی قرآن‌های کوفی متأخر در قرن ششم - و نه قرآن‌های نسخ در قرن ششم - باقی‌مانده است. از سوی دیگر، اعراب‌گذاری با حرکات امروزی دست کم از قرن سوم هجری، امری شناخته شده بوده و در قرآن‌های کوفی متأخر یا نسخ کهن به کار می‌رفته است» (همان: ۱۰۹). شیوه اعراب‌گذاری در این نسخه به این صورت است که کاتب با مرکب شنگرف نقطه‌های مدور و درشت‌گذارد و برای تمییز حرکات مختلف در اندازه نقطه‌ها هیچ تفاوتی قائل نشده است. این تفاوت فقط از سطح نقطه معلوم می‌شود؛ یعنی اگر نقطه بالای حرف قرار داشته باشد، منظور از آن فتحه است؛ اگر زیر حرف باشد، مفهوم کسره را دارد و اگر درست بالای حرف مرکب‌گذارد شده باشد، مقصود از آن ضمه است. برای تنوین نیز از دو نقطه روی یکدیگر استفاده شده است. «این شیوه ظاهراً از زبان سریانی گرفته شده است و تا قرن دوم هجری بیشتر رواج پیدا نکرد، زیرا مالک بن انس (متوفی ۱۷۹م) در تلاوت قرآن مخالف اعراب‌گذاری بود» (حافظ محمود خان شیرانی، به نقل از: رواقی، ۱۳۸۶: ۲۵). در موارد معدود و انگشت‌شماری برخی از کلمات به شیوه متداول امروزی اعراب‌گذاری شده‌اند که به نظر می‌رسد در بازخوانی نسخه در ادوار بعد «فردی متن قرآن را براساس قرائت

کسانی، با رنگ لاجورد (که به مرور به تیره متمایل شده است) با شیوه امروزی و با استفاده از حرکات، اعراب گذاری کرده» باشد (کریمی نیا، ۱۳۹۸: ۱۰۹). (شکل ۴).

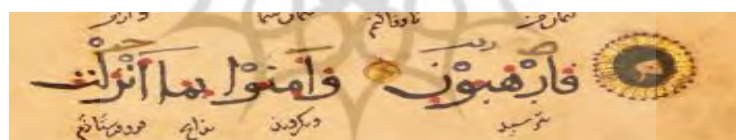
شکل ۴

نشان گذاری نسخه هم نسبتاً ساده و مطابق با قرآن نویسی متداول ایرانی در قرون پنجم و ششم هجری است. کاتب هر پنج آیه را با علامتی شبیه سرو در حاشیه، مشخص کرده است و بعد از هر آیه ترنج کوچکی از شنگرف و طلا به نشانه پایان آیه کشیده است (شکل ۵).

شکل ۵

همچنین به نشانه تعشیر در حاشیه صفحات از دواير زرین دانه نشان استفاده شده که در میان آن ها شماره آیه به حساب ابجد به خط کوفی کتابت شده است (شکل ۶).

شکل ۶

متن ترجمه بین سطور آیات با خط نسخ ریز و خوانا نوشته شده است و تأثیرپذیری از لهجهای خاص در آن به چشم نمی خورد؛ براین اساس نمی توان آن را به ناحیه ای خاص نسبت داد. با توجه به نشان گذاری نسخه، رسم الخط کهن و ویژگی های آوایی، دستوری و واژگانی به نظر می رسد این نسخه متعلق به قرن پنجم هجری باشد.

۱،۲- ویژگی های رسم الخطی نسخه

در این نسخه همچون بسیاری از نسخه های کهن اغلب کلمات به طور کامل یا جزئی بدون نقطه نوشته شده اند. حروف «پ»، «چ»، «ژ» و «گ» فارسی مانند «ب»، «ج»، «ز» و «ک» عربی ضبط گشته است:

«و از مردمان کس هست که می کویذ بکرویدیم ما به خدای و به روز واپسین، و نیستند ایشان کروندکان» (۸) (بی نام، بی تا: ۳)

«که» موصول برخلاف نسخه های کهن که در آن ها به صورت «کی» نوشته می شده، در این نسخه مطابق رسم الخط امروزی با هاء نوشته شده است: «و بدل کردند آن ها که ستم کردند گفتاری جز آن که گفتید ایشان را، بفرستادیم ما بر آن کسانی که ستم کردند عذابی از آسمان بدانچ بودند فسق می کردند.» (همان: ۹)

کلماتی همچون «اینکه»، «آنکه»، «هرکه»، «آنچه» و «بدانچه» بدون هاء نوشته شده‌اند:

«آنک بیافرید شما را و آنک از پیش شما، تا مگر شما بپرهیزید» (همان: ۷ آ)

«آری هرک بسپارد روی خویش خدای را» (همان: ۳۹ آ)

«و بگروید بدانچ فروفرستادم» (همان: ۱۴ آ)

از نکات قابل توجه در رسم الخط جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ طریقه نوشتن «که» ربط و ضمیر «او» است که به صورت متصل «کاو» نوشته شده است: «قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ» «بگویی آنک بوذ دشمن جبرئیل را، کاو فروذآورد بر دل تو» (همان: ۳۴ آ)

در این نسخه، گاهی کتابت دوگانه برخی کلمات به چشم می‌خورد. واژه «چون» در بیشتر موارد بدون «واو» نوشته شده است. البته ثبت آن مطابق رسم الخط امروزی نیز دیده می‌شود. گاهی این واژه در ترجمه یک آیه به هر دو صورت نوشته شده است: «راه آن کس‌هایی که منت نهادی بر ایشان جز نه خشم گرفته بر ایشان چن جهودان و نه گم‌بودگان چون ترسان.» (همان: ۲ آ)

ضمایر متصل عمدتاً به صورت مجزاً و جدا از کلمه نوشته شده است:

«فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ» «گفتیم ما بز عصای تو بر سنگ» (همان: ۱۹ ب)

«ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ»

«پس شما این مردمان می‌کشید تن‌های خویش و بیرون می‌کنید گروهی از شما از سرای‌های ایشان» (همان: ۲۹ آ)

به ندرت قاعده جان‌نوشتن ضمایر متصل نقض شده و موارد اندکی را می‌توان یافت که ضمیر متصل به صورت پیوسته به کلمه نوشته شده است: «قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ» «گفتند: بخوان ما را خداوندت را تا پدیدکند ما را تا چون است؟» (همان: ۲۳ ب) این درحالی است که در ترجمه دو آیه ماقبل آیه یادشده که ساختاری همچون این آیه دارند، در ترجمه «رَبَّكَ» از واژه «خداوند تو» استفاده شده و ضمیر جدا نوشته شده است.

در تمام افعال منفی، حرف نفی «نه» و «مه» جدا از فعل نوشته شده است:

«و نه‌می‌فریبند مگر تن‌هایشان، و نه‌می‌دانند» (همان: ۴ آ)

«و مه‌باشید نخست کافری بذو و مه‌خرید به آیت‌های من بهایی اندک» (همان: ۱۴ ب)

کاتب در نگارش برخی از کلمات مختوم به «ة» رسم الخط عربی را حفظ کرده است:

«سود نه کرد تجارة ایشان، و نه بودند راه‌یافتگان» (همان: ۵ ب)

«و بیای دارید نماز را و بدهید زکوة را» (همان: ۱۵ آ)

«نصرة می‌خواستند بر آن کس‌هایی که کافر شدند» (همان: ۳۱ آ)

از دیگر اختصاصات رسم الخطی نسخه ش ۲۷۵۲ نگارش ذال معجمه است. «در بلاد فارسی زبان به استثنای بعضی نواحی تا قرن ششم و هفتم بل هشتم هجری ما بین دال و ذال فارسی تمیز می‌داده و فرق می‌گذاشته‌اند؛ هم در تلفظ و هم در کتابت و در اغلب نسخ فارسی که اکنون بدست است و قبل از قرن هشتم هجری استنساخ شده است، ذال‌های فارسی عموماً با نقطه

مسطور است؛ ولی از حدود قرن هشتم هجری به بعد به جهات نامعلوم به تدریج این تمییز از میانه برداشته شد و ذال‌های معجمه متدرجاً به دال‌های مهمله مبدل شد» (قزوینی، ۱۳۸۵: ۱۰۶). «پادشاه»، «جاویدان»، «جهوژان»، «خزای»، «فروژ»، «پدیزار» و ... برخی از مصادیق کاربرد ذال معجمه در این نسخه است. این ویژگی در کنار شاخصه‌های دیگری که بیان خواهد شد حکایت از کهنگی و قدمت متن و زبان نسخه مورد بررسی دارد:

«از پس آنچ پدیزار آمد ایشان را حق، عفوکنید و در گذارید تا بیارذ خدای فرمان خویش» (بی‌نام، بی‌تا: ۳۸ ب)

«و ببریدند آنچ فرمود خدای بدان که پیوندند» (همان: ۱۰ آ)

در پاره‌ای موارد در کتابت برخی از کلمات همچون «فراموش» و «بایستاد» نگارش الف نادیده گرفته شده است:

«می‌فرمایید مردمان را به نیکویی کردن و فرموش می‌کنید تن‌های خویش را» (همان: ۱۵ آ)

«پس راست بیستاد به سوی آسمان» (همان: ۱۰ ب)

۲،۲- روش ترجمه

در گذشته، برای ترجمه متون وحیانی از جمله انجیل و قرآن مجید شیوه ترجمه تحت‌اللفظی یا بین خطی به کار گرفته می‌شد. «در این شیوه ترجمه، به دلیل حرمت، اصالت و شأنی که برای متن اصلی قائل‌اند، به ترجمه، حیثیت متنی مستقل داده نمی‌شود. ترجمه، روان و سلیس نیست و با اندازه‌ای ریزتر بین خطوط نوشته می‌شود. مترجم به صورت الفاظ متن اصلی پایبند است و با رویکرد ترجمه لفظ به لفظ می‌کوشد به جای هر واژه از زبان مبدأ، واژه معادلی از زبان مقصد قرارداد دهد. چنین واژگان نیز معمولاً تحت تأثیر ساختار نحوی زبان مبدأ قرار می‌گیرد.» (قندهاری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲). شاید علت این تحت‌اللفظی بودن «از یک سو اهمیت دادن مترجمان به جنبه قدسی قرآن و امانت‌داری و مراقبت شدید آنان در امر ترجمه باشد که به شکل ترجمه کلمه به کلمه ظهور می‌یابد و از سوی دیگر، نبودن رشد و پیشرفت آشکار در هنر ترجمه در سال‌های آغازین ترجمه قرآن باشد» (خرم‌شاهی، ۱۳۷۲: ۷۰۵ - ۷۰۶). قرآن مترجم شماره ۲۷۵۲ از این قاعده مستثنی نبوده و مترجم آن همچون مترجم دیگر ترجمه‌های کهن قرآن با دقت و احتیاط به الفاظ قرآن پای‌بند بوده و پا را از برابرگذاری فراتر ننهاده و متن قرآن را لفظ به لفظ برگردانده است؛ مانند:

«أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

«ایشان‌اند بر راه راست از پروردگار ایشان، و ایشانند ایشان رستگاران» (بی‌نام، بی‌تا: ۳ آ)

همان‌طور که در نمونه یادشده مشاهده می‌شود، معادل هر کلمه به ترتیب در زیر آن آورده شده است. همچنین پای‌بندی مترجم به ترجمه لفظ به لفظ را در آوردن برابر نهاده «ایشان»، برای ضمیر فصل «هم» می‌توان به وضوح مشاهده کرد.

«وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

«و اگر ایشان مؤمن شوند و پرهیزگاری کنند، پاداشتی از نزدیک خدای بهتر، اگر هستیید می‌دانید» (همان: ۳۶ ب)

در ترجمه یادشده واژه «هستیید» معادلی است که مترجم برای فعل کمکی «کانوا» برگزیده است. این درحالی است که در زبان عربی هرگاه فعل کان در کنار فعل مضارع آورده شود، فعل به صورت ماضی استمراری ترجمه می‌شود و به صورت مجزاً معادلی برای آن ذکر نمی‌گردد (معروف، ۱۳۹۴: ۱۰۲).

۱.۲.۲- حذف

هرچند مترجمان نخستین، دقتی وسواس گونه در ترجمه آیات داشته‌اند؛ اما در پاره‌ای از موارد ترجمه تحت‌اللفظی با حذفیاتی همراه بوده است. حروف مقطعه یکی از مواردی است که در بسیاری از ترجمه‌های کهن قرآن برای آن برابرنهاده یا تفسیری ذکر نشده است و در نسخه ش ۲۷۵۲ نیز برای حروف مقطعه «الم» در نخستین آیه سوره بقره معادلی ذکر نشده است. همچنین حروفی همچون «أ»، «ف»، «و» و «بل» تقریباً در اکثر موارد در ترجمه نمودی نداشته‌اند:

«وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ» «و گفتند دل‌های ما در بند است، بنفرین کرد ایشان را خدای به کافری ایشان، اندکی بودند آنچ بگرویدند» (بی‌نام، بی‌تا: ۳۰ ب)

«تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ» «می‌فرمایید مردمان را به نیکویی کردن» (همان: ۱۵ آ)

باید به این نکته توجه داشت که در زبان‌های ایرانی باستان و زبان‌های ایرانی میانه، مانند بسیاری از زبان‌های هند و اروپایی - برخلاف بعضی از زبان‌ها مانند عربی که کلمات پرسشی مانند «هل» و «همزة استفهام» مفهوم پرسش را در جمله ایجاد می‌کند - پرسش در جمله با کلمه خاصی بیان نمی‌شده یا در هر حال، نشانی از آن به دست نیامده است. شاید در این زبان‌ها همان تغییر لحن کلام و نه تغییر ساختمان عبارت، خود برای بیان مفهوم پرسش کافی بوده است (ر.ک: ناتل خانلری، ۱۳۵۶، ج ۳: ۲۸۳). در متون دوره نخست، به‌ویژه در ترجمه‌های قرآن، در مقابل کلمات پرسش هل و همزة استفهام، کمتر کلماتی دیده می‌شود که پرسش از مفهوم کلی جمله را بیان کنند و اغلب در برابر کلمات پرسشی هل و همزة استفهام، واژه‌ای قرار نگرفته است. در نسخه مورد بررسی به ندرت مواردی را می‌توان یافت که برای یک واژه در ترجمه معادلی ذکر نشده باشد. ذکر نکردن معادل برای «لَمَّا» نمونه‌ای از حذف در این نسخه است:

«وَإِنْ مِنْهَا لَمَّا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَّا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«به درستی که هست از آن که بشکافد بیرون آید از آن آب، و به درستی که هست از آن فروافتد از سرکوه از ترس خدای، و نیست خدای غافل از آنچه می‌کنند» (بی‌نام، بی‌تا: ۲۵ آ)

۲.۲.۲- افزایش

هرچند نخستین مترجمان ایرانی در ترجمه آیات قرآنی پا را از برابرگذاری فراتر نمی‌نهادند و تمام تلاششان این بوده است تا بنا به سلیقه و ادراک خود بتوانند نزدیک‌ترین واژه به مفهوم واژه قرآنی را از گونه زبانی خویش برگزینند، اما در پی این بوده‌اند تا مردمی که در حوزه زبانی آن‌ها زندگی می‌کنند، بتوانند به آسانی از ترجمه آن‌ها بهره ببرند (ر.ک: قرآن قدس، ۱۳۶۴: دوازده). برای تحقق این امر، گاهی مترجمان به ترجمه واژه‌ها و تعبیرات بسنده نکرده و با بیان منظور خداوند از برخی الفاظ قرآنی، ترجمه خود را به مرز تفسیر و تأویل نزدیک ساخته‌اند. در نسخه ش ۲۷۵۲ در موارد معدود و انگشت‌شماری ترجمه با افزوده‌هایی همراه است؛ مانند:

«فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» «بترسید از آتشی که هیزم او مردمان باشند و سنگ (گوگرد)»

در ترجمه آیه یادشده مترجم از ترکیب «سنگ گوگرد» به عنوان برابرنهاده «الْحِجَارَةُ» استفاده کرده و با افزودن واژه گوگرد سعی در گویاسازی ترجمه آیه داشته است. در برخی از موارد این افزایش با آوردن واژه «یعنی» به همراه واژه تفسیری مورد نظر مترجم صورت گرفته است:

«قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا» «گفتیم فروروید از آنجا یعنی بهشت» (بی‌نام، بی‌تا: ۸ آ)

«وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» «و دادیم عیسی را، پسر مریم، حجت‌ها، و نیرومند کردیم او را به

بادپای یعنی جبرئیل» (همان: ۳۰ آ)

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ» «و اگر هستید شما در شکّی از آنچ فروفرستادیم ما بر بنده ما بیارید سورتی از همچنوی یعنی محمد» (همان: ۷ ب)

در این نسخه مترجم کوشیده است مواردی را که برای مخاطب ابهام‌آفرین است یا به درستی قابل درک و دریافت نیست، با افزودن واژه یا واژه‌هایی روشن سازد؛ مانند افزودن «متواضع» و «از ما گناهان» به ترجمه آیه «وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ» «و دروید به در سجده کنان (متواضع)، و می‌گویند: فرونه (از ما گناهان)، بیامرزیم شما را گناهان شما، و بیفزاییم نیکوکاران را» (همان: ۱۸ آ).

در پاره‌ای از موارد مترجم در افزایش واژگان به تأویل روی آورده است؛ مانند افزودن «کفر و نفاق» به ترجمه آیه «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» «در دل‌هاشان بیماری است (چُن کفر و نفاق)» (همان: ۴ آ). همچنین در ترجمه آیه «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» «و چون گفت پروردگار تو مر فرشتگان را که من کننده‌ام (آفریننده‌ام) در زمین خلیفتی» (همان: ۱۱ آ) با افزودن واژه «آفریننده‌ام» مفهوم آیه و معادل منتخب خود یعنی «کننده‌ام» را گویاتر ساخته است. گاهی نیز به قرینه، این افزایش صورت گرفته است. در آیات ۶۷ - ۷۲ سوره بقره که روایتگر گفتگویی میان حضرت موسی (ع) و بنی‌اسرائیل است، در متن قرآن فاعل به قرینه لفظی حذف شده، اما مترجم در ترجمه تمامی این آیات، واژه «موسی» را به عنوان فاعل فعل آورده است: «قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ» «گفت موسی که او می‌گوید که آن ماده‌گاو است نه پیر و نه جوان» (همان: ۲۳ ب). در نسخه ش ۲۷۵۲ همواره مترجم از ترکیب «اهل تورات و انجیل» به عنوان معادل «اهل الكتاب» بهره‌برده است و در مواردی که مرتبط با صفات الهی است و از صیغه‌های مبالغه در آیات استفاده شده، با افزودن یک صفت سعی کرده است به گونه‌ای تأکید کلام را به مخاطب منتقل سازد؛ مانند افزودن «بخشاینده» در ترجمه آیه «إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» «او توبه‌دهنده مهربان بخشاینده» (همان: ۱۷ ب).

۳.۲.۲ - معادل‌گزینی

هنر اصلی نخستین مترجمان قرآن را واژه‌گزینی دانسته‌اند (لازار، ۱۳۹۶: ۵۸) و بهره‌گیری از واژگان فارسی سره در ترجمه‌های کهن قرآن کریم یکی از ویژگی‌های برجسته این ترجمه‌ها به شمار می‌آید. در نسخه ش ۲۷۵۲ تلاش مترجم در گزینش برابرنهاده‌های فارسی قابل توجه است. «تَرَكَ: دست بداشت»، «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ: همتای پاک‌کرده»، «الشَّيْطَانُ: دیو»، «مُسْتَقَرٌّ: آرامش‌جای»، «مَتَاعٌ: برخورداری»، «الْخَاشِعِينَ: ترسکاران»، «تَسْنُونَ: فرموش می‌کنید»، «أَل: گروه»، «لَيْلَةٌ: شب‌اروز»، «جَهْرَةٌ: آشاکارا»، «الْمَنَ: ترنگوین (= گزانگبین، شیر و صمغ شیرین)»، «السَّلْوَى: سمّانی (= مرغ بریان)»، «تَشَابَهَ: مانسته شد»، «تَظَاهَرُونَ: هام‌پشتی می‌کنید»، «جَبْرِئِيل: بادپای»، «كَذَّبْتُمْ: دروغ راستی»، «لَعَنَهُمُ: نفرین کرد»، «بَاءُوا: وازگشتند»، «إِيمَان: گروه»، «مَسَاجِد: مزگت‌ها»، «يَتَبَدَّل: برخ گیرد»، «ذُو: خداوند»، «مَثُوبَةٌ: پاداشتی»، «اتَّبَعُوا: کردند پس‌روی»، «بَل: نه-که»، «الْفَاسِقُونَ: از فرمان بیرون‌آمذگان» و ... برخی از واژگان فارسی سره‌ایست که به عنوان معادل واژگان عربی در این ترجمه به کار رفته‌اند. کوشش مترجم برای بهره‌گیری از کلمات فارسی و مفهوم‌سازی هرچه بیشتر کلمات تا بدانجاست که از «فرزندان یعقوب» به عنوان معادل «بنی اسرائیل» استفاده کرده است: «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ» «ای فرزندان یعقوب! یادکنید نعمت من، آنک منّت نهادم بر شما» (بی‌نام، بی‌تا: ۱۴ آ).

هرچند مترجم در بیشتر موارد کوشیده است تا در ترجمه خود اصالت زبان فارسی را حفظ‌نماید، اما در مواردی اصل واژه عربی را در ترجمه به‌کاربرده است؛ مانند «آیت»، «لَوْن»، «نصره»، «خلاف»، «إِنِّي» و «رَاعِنَا»: «قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«گفت: انی دانترم آنچه شما نمی دانید» (همان: ۱۱ آ) و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا» «ای آن کس هایی که بگروید» مگویید لفظ راعنا» (همان: ۳۶ ب). همچنین در موارد معدودی مترجم از یک واژه عربی دیگر به عنوان برابر نهاده واژه به کار رفته در متن آیه استفاده کرده است؛ مانند به کاربردن «حَجَّت» در برابر «برهان» و «نصرة می خواستند» در مقابل «يَسْتَفْتِحُونَ»: «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» «بگوی بیارید حجت، شما اگر هستید راست گویان» (همان: ۳۹ آ) «وَكُنُوا مِنْ قَبْلِ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا» «و بودند از پیش، نصرة می خواستند بر آن کس هایی که کافر شدند» (همان: ۳۰ آ).

۲،۲- ویژگی های دستوری

مهم ترین ویژگی های دستوری جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ را در کاربرد فعل معلوم در ترجمه فعل مجهول، آوردن «ب» بر سر فعل، تبدیل شناسه جمع به مفرد، کاربرد ضمیر او برای غیرعاقل و غیرجاندار، کاربرد در ... اندر و مر ... را برای یک متمم، استفاده از یاء بیان شرط و نشانه های جمع فارسی می توان خلاصه کرد.

۲،۲. ۱- فعل مجهول

در نسخه ش ۲۷۵۲ تمامی افعال مجهول عربی به صورت معلوم ترجمه شده اند. برخی از پژوهندگان این عرصه بر این باورند که «کاربرد فعل مجهول در آثار فصیح پیشینیان به فراوانی امروز نیست و گرایش به استعمال فعل معلوم در این آثار مشهود است و در مواردی که جمله و مفهوم سخن اقتضای فعل مجهول را دارد، همان معنی را با فعل معلوم ادا می کرده اند» (یوسفی، ۱۳۶۶: ۱۰). گواه بر این ادعا ترجمه های کهن قرآن کریم است که در آن ها در بسیاری از جمله ها فعل مجهول به اقتضای طبیعت زبان فارسی به فعل معلوم برگردانده شده است. در نسخه مورد بررسی «گویند»، «بدانند»، «می فرمایندتان»، «بازگردانند»، «بفرستادند» و ... فعل های معلومی هستند که به ترتیب به عنوان برابر نهاده های افعال مجهول «قیل»، «أوتوا»، «تؤمرون»، «تُرْجَعُونَ»، «أُنْزِلَ» به کار رفته اند:

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» «و چون گویند ایشان را مکنید فساد در زمین» (بی نام، بی تا: ۴ ب)

«ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» «پس به سوی او بازگردانند» (همان: ۱۰ ب)

«فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ» «بکنید آنچه می فرمایندتان» (همان: ۲۳ آ)

شاید برخی از زبان شناسان با تکیه بر چنین متونی نتیجه گرفته اند که در زبان فارسی اصلاً فعل مجهول وجود ندارد (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۴: ۴۰). باید این نکته را در نظر داشت که «اغراضی برای کاربرد فعل مجهول در یک زبان وجود دارد که در زبان دیگر نیست؛ به نظر می رسد ترجمه فعل مجهول به همان صورت مجهولش، در پاره ای موارد غیرضروری و نادرست است و فعل باید در زبان مقصد به صورت معلوم ترجمه شود؛ مانند ترجمه برخی از افعال مجهول که معادل آن ها در زبان فارسی فعل لازم است. بنابراین «معادل افعال مجهول عربی در فارسی لزوماً مجهول نیست و گاه مترجم جهت زیبایی کلام و همخوانی بیشتر با اسلوب کلام در فارسی، فعل را به صورت معلوم می آورد» (زرکوب و رضایی، ۱۳۹۱: ۱۰۶).

۲،۲. ۲- اندر

در قرن چهارم و پنجم هجری در خراسان، «اندر» نسبت به «در» از کاربرد و رواج بیشتری برخوردار بوده است. این حرف با مفهوم «داخل و درون چیزی» در بسیاری از متون دری راه یافته، به ویژه در جایگاه پیشوند فعلی ظاهر شده است (ناتل خانلری، ۱۳۵۶، ج ۳: ۵۱). اندر یکی از پرکاربردترین حروف اضافه در نسخه ۲۷۵۲ است: «وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ» و «اندرین شما را بلایی است از خدای شما بزرگ» (بی نام، بی تا: ۱۶ ب). گاهی نیز در یک عبارت دو حرف اضافه «در» و «اندر» همراه با هم برای یک متمم به کار رفته اند: «وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ» و «و چون گفتیم ما دروید در این دیه اندر» (همان: ۱۸ ب).

«اندرگذشتند»، «اندریابید»، «اندرگرفت» و «اندر روند» نمونه هایی از کاربرد «اندر» در فعل های پیشوندی در نسخه مورد بررسی است: «بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ» «آری آنک ساخت بدی و گرد اندرگرفت برو گناهان او» (همان: ۲۷ آ). کاربرد این حرف اضافه در کنار دیگر ویژگی ها، اختصاص نسخه ۲۷۵۲ را به قرن پنجم هجری و حوزه خراسان قوت می بخشد.

۲.۳.۲- مر... را

کاربرد «مر» به همراه «را» هرچند امروزه برای فارسی زبانان ساختی کهنه و مهجور است، اما در دوران کهن کاربرد گسترده ای داشته و به عنوان نشانه مفعول بی واسطه، همواره بر سر اسم، این حرف آمده و در پی آن «را» ذکر شده است. کاربرد «مر» به همراه «را» در متونی که در ماوراء النهر و بخش شرقی افغانستان کنونی تألیف شده اند، فراوان دیده می شود و این فرایند تا قرن ششم هجری ادامه داشته است (لازار، ۱۳۹۶: ۲۶). در نسخه ۲۷۵۲ این حرف بسامد فراوانی دارد: «وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ» و «و آنچه پیش فرستید مر تن های شما را از نیکی» (بی نام، بی تا: ۳۸ ب) در عبارت یاد شده «تن های شما» متمم است و «مر ... را» در معنای حرف اضافه «برای» به کار رفته است.

«ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» «پس بگردانیدند آن را از پس آنچه دریافتند مر آن را» (همان: ۲۵ ب) در عبارت یاد شده «آن» مفعول است و «مر ... را» به عنوان نشانه برای مفعول با واسطه به کار رفته اند.

۲.۳.۲- آوردن «ب» بر سر فعل

در فارسی دری دوره نخستین، گاهی پیش از صیغه ماضی تام جزء صرفی «ب» آورده می شود. «ادیان ایران این جزء را گاهی «باء زینت» و گاهی «باء تأکید» لقب داده اند ... بعضی این جزء را بر سر فعل ماضی تام نشانه اتمام و پایان قطعی جریان فعل می شمارند و بعضی دیگر معتقدند که در آمدن این جزء بر سر فعل تغییر آشکاری در معنی فعل ایجاد نمی شود» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ج ۳: ۲۸ - ۲۹). آوردن جزء پیشین «ب» بر سر فعل ماضی در نسخه مورد بررسی عمومیت دارد و در اغلب فعل های ماضی این جزء مشاهده می شود؛ مانند «بگرویدیم»، «بفرستادند»، «بپرستیدند»، «ببریدند»، «بپیوندند»، «بیافریذ»، «بیستاد»، «بجنابانید»، «برهانیدیم» و ...

«وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا» و «و چون بدیدند آنکس هایی را که بگرویدند» (بی نام، بی تا: ۲۵ ب)

«فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ» «برفت از آن سنگ دوازده چشمه، بدرستی که بدانست هر گروهی آب خور ایشان» (همان: ۱۹ ب)

۵.۳.۲- تبدیل شناسه جمع به مفرد

یکی از رایج‌ترین تراش‌خوردگی‌ها و تخفیف‌ها در کاربردهای کهن فعل، حذف دال از شناسه «ید» و گاهی «ند» است که ساخت دوم شخص جمع را به دوم شخص مفرد، و سوم شخص جمع را به سوم شخص مفرد تبدیل می‌سازد. این حذف، اختصاص به فعل یا ساخت مخصوص و محدودی ندارد و در همه ساخت‌های ماضی و مضارع و امر و نهی و دعا صورت می‌گیرد» (احمدی گیوی، ۱۳۸۰: ۱۳۹). در جزوه مترجم ش ۲۷۵۲، موارد متعددی وجود دارد که مترجم فعل مفرد فارسی را معادل فعل جمع عربی قرار داده و از شناسه جمع استفاده نکرده است: «وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ» «و خدای بیرون‌آورنده است آنچه شما بودی می‌پوشید» (بی‌نام، بی‌تا: ۲۴) در ترجمه آیه یادشده «بودی» و «می‌پوشیدی» به عنوان برابرهای «کُنْتُمْ» و «تَكْتُمُونَ» به کارفته‌اند. این درحالی است که هر دو فعل، جمع مذکر مخاطبند، اما از شناسه دوم شخص مفرد در ترجمه آن‌ها استفاده شده است. نمونه دیگر آن را در ترجمه «تَشْهَدُونَ» می‌توان مشاهده کرد: «وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ» «و شما از حاضران بودی» (همان: ۲۸).

در این زمینه گاهی مترجم دوگانه عمل کرده و برخلاف شیوه معمول خود، فعل جمع را یکبار به صورت مفرد و بار دیگر به صورت جمع ترجمه کرده است. نمونه آن ترجمه عبارت «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» است که در آیه ۱۰۲ به صورت فعل مفرد: «اگر هستی می‌دانی» ترجمه شده است و در آیه ۱۰۳ به صورت جمع: «اگر هستید می‌دانید» (همان: ۳۶) آمده است.

۶.۳.۲- کاربرد ضمیر «او» برای غیرعاقل و غیرجاندار

در زبان فارسی معاصر، ضمیر «او» مختص جانداران بوده و برای سوم شخص مفرد به کار می‌رود، اما در دوره نخست فارسی دری این ضمیر برای غیرعاقل و غیرجاندار کاربرد داشته است و از ویژگی‌های سبکی آن دوره به‌شمار می‌آید. این ویژگی سبکی کهن در نسخه مورد بررسی به چشم می‌خورد؛ مترجم برای «باران» و «آتش» که غیرجاندارند و برای «گاو» که غیرعاقل است از ضمیر او در ترجمه خود استفاده کرده است: «فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ» «بترسید از آتشی که هیزم او مردمان باشند» (همان: ۱۸) و «قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا» «گفتند: بخوان ما را خدای تو تا پدیدکند ما را آنچه هست گونه او» (همان: ۲۳).

۷.۳.۲- یاء بیان شرط

یاء بیان شرط در جملاتی به کار می‌رود که جمله با یکی از حروف شرط «اگر»، «ار» یا «ور» آغاز شده باشد و جمله دربردارنده مفهوم شرط یا تردید باشد. این پسوند به آخر فعل شرط و جواب شرط در تمام صیغه‌های ماضی و مضارع افزوده می‌شده است. گاهی این پسوند فقط به فعل شرط اضافه شده و فعل جواب شرط بدون «ی» شرطی ذکر می‌گردیده است (ر.ک؛ محجوب، ۱۳۷۲: ۴۵). در نسخه ش ۲۷۵۲ یاء بیان شرط هم به فعل شرط و هم به جواب شرط افزوده شده است: «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ» «و اگر خواستی خدای، ببردی شنوایی ایشان و بینایی ایشان» (بی‌نام، بی‌تا: ۱۷).

۳،۲-۸- نشانه جمع

«ها» و «ان» دو علامت جمع فارسی است که «جمادات و اسم معنی را به «ها» و ذیروح را به «ان» و نباتات و اعضای زوج بدن را به «ها» و «ان» هر دو جمع ببندند. ولی امروز اغلب این قاعده را رعایت نکنند و غالب کلمات را به «ها» جمع می-بندند» (خیام‌پور، ۱۳۸۴: ۳۵-۳۶). در جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ این قاعده رعایت شده است:

«تِلْكَ أَمَانِيَهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» «آن است آرزوهای ایشان، بگوی بیارید حجت، شما اگر هستید راست-گویان» (بی‌نام، بی‌تا: ۳۹آ)

«وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» «و کردند کارهای نیک که ایشان را است بهشت‌ها، می‌روذ از زیر آن جوی‌ها» (همان: ۸ب)

نکته قابل توجه، گرایش مترجم به استفاده از «ان» در جمع بستن اسامی گیاهان در آیه زیر است و این نشانه جمع را همچون «ها» جدا از کلمه نوشته است:

«فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْتَبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا» «بخوان ما را خدای خویش را تا بیرون آرد ما را از آنچه برویاند زمین از تره‌ان و خیاران و سیران و باقلی و عدسان و پیازان» (همان: ۲۰آ)

۴،۲- ویژگی‌های زبانی

از مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ می‌توان به ابدال، ادغام و افزایش الف به فعل اشاره کرد.

۴،۲-۱- ابدال

قراردادن حرفی به جای حرفی دیگر برای دفع ثقل و سنگینی را ابدال گویند (معین، ۱۳۸۵: ۶۳). ملک الشعرای بهار از ابدال، به عنوان یکی از نوامیس تطوّر هر زبان یاد کرده است (بهار، ۱۳۸۸: ۲۳۰). زبان‌شناسان در این باره بر این باورند که گاهی در یک واژه، یک واج به واج دیگری مبدل می‌شود، بی‌آنکه بتوان برای آن در چارچوب فرایندهای همگونی یا دگرگونی توجیهی یافت (باقری، ۱۳۷۸: ۱۲۰). در جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ فرایند ابدال در دو واج «ب» و «و» صورت-گرفته است. در کلمات «با»، «بازگشتند» و «بازگردانند» واج «ب» به «و» بدل شده و این کلمات به صورت «وا»، «وازگشتند» و «واگردانند» ثبت شده‌اند:

«يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ» «وازگردانند ایشان را وا سخت‌ترین عذاب» (بی‌نام، بی‌تا: ۲۹ب)

«فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ» «وازگشتند به خشمی بر خشمی» (همان: ۳۱ب)

همچنین تبدیل واج «و» به «ب» در کلمه «نبشتن» به چشم می‌خورد و صورت کهن کلمه در این نسخه ثبت شده است:

«فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ» «وای ایشان را بدانچ نبشت دست‌های ایشان» (همان: ۲۶ب)

۲.۴.۲- ادغام

پیوند یا اتصال واج یا حرف آخر یک کلمه در واج یا حرف اول کلمه بعد را ادغام گویند؛ مشروط بر اینکه آن دو حرف کاملاً یا تقریباً از یک جنس باشند و دو کلمه نیز با هم ارتباط نزدیکی داشته باشند (صادقی، ۱۳۸۰: ۲۶۱). در نسخه مورد بررسی ادغام دو واج قریب‌المخرج «د» در کلمات «بدتر» و «بدترین» و واج «ت» در کلمات «سخت‌تر» و «سخت‌ترین» صورت گرفته است:

«قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ» گفت: می‌بدل خواهند کردن آنچه او بتر است بدانچه او بهتر است» (بی‌نام، بی‌تا: ۲۰ب)

«فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً» و آن چون سنگ است اگر سخت‌تر سختی» (همان: ۲۵ آ)

۳.۴.۲- افزودن الف به فعل

گاهی تحت شرایطی، یک واحد زنجیری به زنجیره گفتار اضافه می‌شود. فرایند اضافه، تابع قواعد نظام صوتی زبان است. هرگاه در ترکیب آواها با هم، نوعی همنشینی بین واحدهای زبانی به وجود آید که براساس طبیعت آوایی زبان، ثقیل باشد یا برخلاف نظام صوتی زبان باشد، برای رفع این اشکال یک واحد زنجیری به زنجیره گفتار افزوده می‌شود (حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۱۵۹).

در جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ فرایند افزایش در فعل‌ها صورت گرفته است. این افزایش گاه به ضرورت بوده و «الف» به عنوان جزئی دستوری به فعل اضافه شده است؛ مانند به کار رفتن «الف» در فعل دعایی «بیفزایاد» و فعل متعدی «بیاگاهانید»:

«فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» «بیفزایاد ایشان را خدای بیماری» (بی‌نام، بی‌تا: ۴ آ)

«فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ» «و گفت بیاگاهانید مرا به نام‌های این‌ها» (همان: ۱۱ب)

و گاهی نیز بدون هیچ‌گونه توجیه دستوری و ساختاری، به فعل افزوده شده است؛ مانند فعل «در گذاشتیم»:

«ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» «پس در گذاشتیم از شما از پس آن تا مگر شما شکر کنید» (همان: ۱۷ آ)

۳. نتیجه‌گیری

جزوه قرآنی مترجم ش ۲۷۵۲ یکی از جزوات قرآنی بخش نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی است که به جزء اول قرآن کریم اختصاص دارد. صاحب این نسخه بانویی به نام خراسان بنت ابی القاسم بوده که آن را در قرن ششم هجری وقف کرده است. از مترجم و کاتب نسخه هیچ اثر و نشانی در دست نیست. با تکیه بر ویژگی‌های نسخه و شواهد متنی، زمان نگارش آن به قرن ۵ هجری برمی‌گردد؛ نزدیک بودن بدنه اصلی متن قرآن به قرائت کسایی و ابن عامر از قرأء سبعة و شیوه اعراب‌گذاری آن یعنی نظام نقطه‌های شنگرف (= نظام ابوالاسودی) در کنار نشان‌گذاری نسخه مطابق با سنت قرآن‌نویسی متداول ایرانی در قرون پنجم و ششم هجری، دلالت بر اختصاص این نسخه به این برهه زمانی دارد. از سوی دیگر، با تکیه بر سلسله نسب مالک و واقف نسخه و یادداشت مرتبط با آن در نخستین برگ نسخه احتمال نگارش این جزوه در قرن پنجم هجری بیشتر می‌شود. ویژگی‌های رسم‌الخطی، زبانی، دستوری و روش ترجمه گواه دیگری بر این ادعاست.

تحریر حروف «پ»، «چ»، «ژ» و «گ» بدون نقطه و سرکج، اتصال «که» ربط به ضمیر «او»، نگارش ضمایر متصل و حروف نفی و نهی به صورت مجزاً و جدا از کلمه و نیز رعایت ذال معجمه برخی از ویژگی‌های رسم الخطی جزوه مترجم ش ۲۷۵۲ است که حکایت از کهنگی و قدمت آن دارد. اگرچه شیوه ترجمه تحت‌اللفظی یا بین خطی است، اما ترجمه از دقت و استحکام لازم برخوردار است و مترجم با کمال دقت و احتیاط و با ژرف‌نگری خاصی دست به ترجمه قرآن زده و تلاش وی بر آن بوده تا هیچ واژه و حرفی از قرآن را در ترجمه نادیده نگیرد و آن را به عنوان حفظ امانت، در ترجمه خود منعکس سازد. با این حال در موارد معدودی ترجمه با حذفیات یا افزوده‌هایی همراه بوده است. عدم ذکر معادل برای حروف مقطعه و حروف عطف و استفهام از موارد حذفی این ترجمه و ذکر معادل‌های تفسیری و تأویلی که باعث گویاسازی ترجمه شده، از افزوده‌های آن است.

گرایش مترجم به استفاده از واژگان سره فارسی در معادل‌گزینی و بهره‌گیری از افعال معلوم فارسی در ترجمه افعال مجهول عربی برای حفظ اصالت زبان فارسی از شاخصه‌های این ترجمه به شمار می‌آید. آوردن «ب» بر سر فعل، تبدیل شناسه جمع به مفرد، کاربرد ضمیر «او» برای غیرعقل و غیرجاندار، کاربرد «در ... اندر»، «مر ... را» برای یک متمم، استفاده از یاء بیان شرط در کنار ابدال، ادغام و افزودن الف به میانه فعل از مهم‌ترین شاخصه‌های زبانی و دستوری این نسخه به شمار می‌آیند و مؤید ترجمه و کتابت آن در قرن ۵ هجری است.

یادداشت‌ها

۱ - همپشتی، این واژه ریشه‌ای در گویش فارسی هروی دارد.

فهرست منابع

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. احمدی گیوی، حسن (۱۳۸۰). *دستور تاریخی فعل*. تهران: قطره.
۲. باقری، مهری (۱۳۷۸). *مقدمات زبان‌شناسی*. تهران: نشر قطره.
۳. بهار، محمدتقی (۱۳۸۸). *سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی*. چاپ سوم. تهران: زوآر.
۴. بی‌نام (۱۳۶۴). *قرآن قدس؛ کهن‌ترین برگردان قرآن به فارسی*. به کوشش علی رواقی. تهران: مؤسسه شهید محمد رواقی.
۵. پوریزدان‌پناه کرمانی، آرزو (۱۴۰۳). «سبک‌شناسی جزوه مترجم شماره ۲۵۷۴: ترجمه‌ای کهن از قرآن مجید». *متن‌شناسی ادب فارسی*. سال ۱۶. شماره ۱ (پیاپی ۶۱). صص ۹۳ - ۱۱۴. <https://doi.org/20231387892277>
۶. جزوه مترجم (بی‌تا). *نسخه خطی*. کتابخانه آستان قدس رضوی. شماره ۲۷۵۲.
۷. حق‌شناس، علی محمد (۱۳۹۳). *آواشناسی (فونتیک)*. چاپ پانزدهم. تهران: آگه.
۸. خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۷۲). *قرآن پژوهی (هفتاد بحث و تحقیق قرآنی)*. تهران: مرکز نشر فرهنگی مشرق.
۹. خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی*. چاپ دوازدهم. تبریز: ستوده.
۱۰. رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۹۱). *منطق ترجمه قرآن*. ویرایش دوم. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
۱۱. رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۳). «روش‌ها و سبک‌های ترجمه قرآن». *ترجمان وحی*. شماره ۱۵. صص ۳۳ - ۶۱.
۱۲. رواقی، علی (۱۳۸۶). «ترجمه قرآن کریم برپایه متون کهن». *گزارش میراث*. دوره دوم. سال دوم. شماره ۱۳ و ۱۴. صص ۴۶ - ۴۸.
۱۳. زرکوب، منصوره و رضایی، سارا (۱۳۹۱). «بررسی تطبیقی فعل مجهول در زبان‌های فارسی و عربی از منظر دستوری و معنایی». *فنون ادبی*. سال ۴. شماره ۲. صص ۹۵ - ۱۱۲.

۱۴. صادقی، علی اشرف (۱۳۸۰). *مسائل تاریخی زبان فارسی*. تهران: سخن.
۱۵. صدراپی خویی، علی (۱۳۸۳). *فهرستگان نسخه‌های خطی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم*. قم: مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی.
۱۶. فکرت، محمدآصف (۱۳۶۳). *فهرست نسخ خطی قرآن‌های مترجم کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی*. مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
۱۷. قزوینی، محمد (۱۳۸۵). *مقدمه تاریخ جهانگشای جوینی*. چاپ چهارم. تهران: دنیای کتاب.
۱۸. قندهاری، سودابه و همکاران (۱۴۰۰). «بررسی ویژگی‌های شیوه ترجمه بین خطی قرآن (مورد پژوهی چهار ترجمه متعلق به قرن چهارم تا نیمه قرن ششم هجری)». *مطالعات زبان و ترجمه*. دوره ۵۴. شماره ۴. صص ۲ - ۳۰.
- <https://doi.org/10.22067/lts.v54i4.72183>
۱۹. کریمی‌نیا، مرتضی (۱۳۹۸). «مصحف‌شناسی قرآن ۴: نکاتی تازه‌یاب در باب قرآن خراسان بنت ابی‌القاسم با ترجمه فارسی از قرن پنجم هجری». *آینه پژوهش*. سال ۳۰. شماره ۳. صص ۱۰۲ - ۱۲۱. <https://doi.org/201967557>
۲۰. کریمی‌نیا، مرتضی (۱۳۹۶). «قرآن خراسان دختر نیشابور با ترجمه فارسی از قرن پنجم هجری». *ترجمان وحی مبین*. سال ۲۲. شماره ۱. صص ۱۴۵ - ۱۷۷.
۲۱. لازار، ژیلبر (۱۳۹۶). «ملاحظات در باب سبک ترجمه‌های کهن قرآن و کتاب مقدس». ترجمه ستایش دشتی. *گزارش میراث*. دوره سوم سال ۲. شماره ۳ - ۴. پیاپی ۸۰ - ۸۱. صص ۵۸ - ۶۱.
۲۲. محجوب، محمدجعفر (۱۳۷۲). *سبک خراسانی در شعر فارسی*. تهران: فردوس.
۲۳. معروف، یحیی (۱۳۹۴). *فن ترجمه*. چاپ دوازدهم. تهران: سمت.
۲۴. معین، محمد (۱۳۸۵). *فرهنگ فارسی*. تهران: امیرکبیر.
۲۵. مهیار، محمد (۱۳۸۵). «نگاهی به ترجمه و تفسیرهای کهن». *بینات*. شماره ۴۹ و ۵۰. صص ۳۵۸ - ۳۶۲.
۲۶. ناتل خانلری، پرویز (۱۳۵۲). *تاریخ زبان فارسی*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۲۷. ناتل خانلری، پرویز (۱۳۵۶). *تاریخ زبان فارسی*. ج ۳. تهران: نشر نو.
۲۸. وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۸۴). «آیا در زبان فارسی فعل مجهول هست؟». *فصلنامه تخصصی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد*. شماره ۷ و ۸. صص ۳۹ - ۴۶.
۲۹. یوسفی، غلامحسین (۱۳۶۶). «فعل معلوم به جای فعل مجهول». *نشر دانش*. شماره ۴۳. صص ۱۰ - ۱۵.

References

- Ahmadi Givi, H. (2001). *The historical order of the verb*. Tehran: Ghatre. (in Persian)
- Bagheri, M. (1999). *Introduction to Linguistics*. Tehran: Ghatre. (in Persian)
- Bahar, M. T. (2009). *Stylology or history of the development of Persian prose*. Third edition. Tehran: Zavvar. (in Persian)
- Fekrat, M. A. (1984). *The list of manuscripts of Qurans translated by the central library of Astan Quds Razavi*. Mashhad: Astan Quds Razavi Library. (in Persian)
- HaqShanas, A. M. (2013). *Phonetics (phonetics)*. 15th edition Tehran: Agah. (in Persian)
- Kandahari, S. and others (2021). "Investigating the characteristics of interlinear translation of the Qur'an (a case study of four translations from the 4th century to the middle of the 6th century AH)". *Language and translation studies*. Volume 54, Number 4, (pp. 30-2). <https://doi.org/10.22067/lts.v54i4.72183>

- Kariminia, M. (2018). "Bibliography of the Qur'an 4: New points about the Qur'an of Khorasan bint Abi-al-Qasim with Persian translation from the fifth century of Hijri". *Ayeneye Miras*. Year 30. Number 3. (pp. 102-121). <https://doi.org/201967557>
- Kariminia, M. (2016). "Quran of Khorasan, daughter of Nishabur, with a Persian translation from the fifth century of Hijri". *Interpretation of revelation*. Year 22. Number 1. (pp. 145-177).
- Khoramshahi, B. (1993). *Qur'anic research (seventy discussions and researches on the Qur'an)*. Tehran: Eastern Cultural Publishing Center. (in Persian)
- Khayampour, A. R. (2004). *Persian grammar*. 12th edition Tabriz: Sotoude. (in Persian)
- Lazar, G. (2016). "Notes on the style of ancient translations of the Qur'an and the Holy Book". Translation of Tayesh Dashti. *Heritage report*. Third term of year 2. Number 3-4, consecutively 80-81. (pp. 58-61).
- Mahjoub, M. J. (1993). *Khorasani style in Persian poetry*. Tehran: Ferdos. (in Persian)
- Mahyar, M. (2006). "Looking at ancient translations and interpretations". *Evidence*. No. 49 and 50. (pp. 358-362).
- Marouf, Y. (2014). *Translation fan*. 12th edition Tehran: Samt. (in Persian)
- Moin, M. (2006). *Persian culture*. Tehran: Amir Kabir. (in Persian)
- Nameless (1985). *Holy Quran; The oldest translation of the Quran into Persian*. By the efforts of Ali Ravaqi. Tehran: Shahid Mohammad Ravaqi Foundation. (in Persian)
- Natal Khanleri, P. (1973). *Persian language history*. Fourth edition. Tehran: Publications of Farhang Iran Foundation. (in Persian)
- Natal Khanleri, P. (1977). *Persian language history*. C3. Tehran: Nashre Now. (in Persian)
- Pooryazdanpanah Kermani, A. (2024). "The stylistics of the translator's booklet number 2574: an old translation of the Holy Quran". *Textology of Persian literature*. Year 16. Number 1 (61). (pp. 114-93). <https://doi.org/20231387892277>
- Qazvini, M. (2006). *Introduction to the history of Jahangasha Jovini*. Fourth edition. Tehran: Donyaye Ketab. (in Persian)
- Rezaei Esfahani, M. A. (2011). *The logic of Quran translation. Second edition*. Qom: Al-Mustafa International Translation and Publishing Center. (in Persian)
- Rezaei Esfahani, M. A. (2013). "Methods and styles of Quran translation". *interpretation of revelation*. Number 15. (pp. 33-61).
- Roaqi, A. (2006). "Translation of the Holy Quran based on ancient texts". *Heritage report*. The second course. second year No. 13 and 14. (pp. 46-48).
- Sadeghi, A. A. (2001). *Historical issues of the Persian language*. Tehran: Sokhan. (in Persian)
- Sadraei Khoei, A. (2013). *Catalogers of manuscripts of Persian translations of the Holy Quran*. Qom: Center for translation of the Holy Quran into foreign languages. (in Persian)
- Translated Manuscript (No Date). *A written copy*. Astan Quds Razavi Library. Number 2752. (in Persian)
- Vahidian Kamiyar, T. (2004). "Is there an indefinite verb in Persian?". Specialized Quarterly Journal of Islamic Azad University of Mashhad. Number 7 and 8. (pp. 39-46).
- Yousefi, Gh. (1987). "A known verb instead of an unknown verb". *Publication of knowledge*. No. 43. (pp. 10-15).
- Zarkoub, M. & Rezaei, S. (2011). "Comparative study of indefinite verb in Persian and Arabic languages from grammatical and semantic point of view". *Literary techniques*. Year 4. Number 2. (pp. 112-95).